

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE USUL-Ü HİMAYE GÖRÜŞÜ VE AKYİĞİTZEDE MUSA

Koray ERGİN¹

Özet

İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın son on yılında, Osmanlı'nın hem siyasi, hem de iktisadi ve kültürel hayatını etkileyen önemli bir hareketti. Bu hareket, II. Abdülhamid'in uygulamış olduğu baskıcı politikalara tepki olarak ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki, devleti eski gücüne ulaştırmayı ve Avrupalıların her türlü baskılarından Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaçlayan, aynı zamanda Osmanlı bünyesindeki ayrılıkçı hareketleri önlemeye çalışan bir hareket olarak bilinir. Ancak, ittihatçıların her türlü girişimi sonuç getirmemiş, siyasi hayatta yaşanan olumsuz gelişmeler, ekonomik hayatı da olumsuz etkilemiş, bu durum devletin iktisadi hayatında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu dönemde, liberal ekonomi anlayışını savunanlar olduğu gibi, devletçi iktisadi görüşleriyle ortaya çıkan önemli kişiler de vardı. İşte, bunlardan birisi olan, Musa Akyiğitzade, ekonomide liberal anlayışın sonuç getirmeyeceğini hem görüşleriyle, hem de yazdığı eserlerle savunmuş, devletin ekonomik hayattaki sorunlarının, ancak devletin güdümündeki iktisadi himayecilikle giderilebileceğini ortaya koymuştu.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Milli iktisat, Musa Akyiğitzade, Devletçilik, Lliberalizm.

THE VIEW OF PROTECTION OF THE REGIME IN THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA AND AKYİĞİTZEDE MUSA

Abstract

The Committee of Union and Progress was an important movement that affected both political, financial and cultural life of Ottomans in the last ten years. This movement appeared as a result of II. Abdülhamit's oppressive policy. The Committee of Union and Progress has been known as a kind of movement that aimed to make the government as powerful as it was in the past and to save the Ottoman State from Europeans' every kind of oppression and at the same time to prevent disunionist movements in the Ottoman State. But every kind of attempts of unionists became unsuccessful; negative developments in political life also affected the financial life negatively. This situation caused different views to appear in economical life of the state. In this period, there were some important people who defended statist economy model in contrast to proponents of liberal economy view. One of them was Musa Akyiğitzade who defended the liberal view in economy would be unsuccessful. He stated these situations both in his views and works. And he also stated that the economic problems of the government could be solved only with the economic protectionism of the government.

Key Words: The Committee of Union and Progress, National economy, Musa Akyiğitzade, Statism, Liberalism.

¹ Okt., Akdeniz Üniversitesi, korayergin@akdeniz.edu.tr

Giriş

İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hem siyasi hem de iktisadi ve kültürel hayatında etkili olan önemli bir hareketti. İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkışında Osmanlı'nın son dönemlerinde meydana gelen gelişmeler etkili olmuştur. İçindeki ayrılıkçı hareketler siyasi olarak, kapitülasyonlar ise ekonomik olarak devletin çöküş sürecini hızlandırmıştı. Sultan 2. Abdülhamid, böylesine zor bir dönemde daha önce kaldırdığı meşrutiyeti yeniden ilan etmişti. 1908 Genç Türk Hareketi olarak da bilinen bu gelişme, İttihat ve Terakki'nin, devlet üzerinde denetimini arttıracak önemli bir siyasi gelişme olarak tarihe geçecekti. Bu hareketin öncelikli amacı, devleti eski gücüne ulaştırmak, Avrupalı devletlerin baskısından kurtarmak ve Avrupalıların Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesini önlemektir (Ahmad, 2014, s. 38).

Bu hareket dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın, tüm Osmanlı tebaasını, II. Abdülhamid'in uygulamış olduğu baskıcı politikalara karşı birleştirmeyi ve Osmanlı Devleti'nde "millet" anlayışını oluşturmayı amaçlıyordu. Ancak, bu tutmamış, ayrılıkçı hareketler daha da güçlenmiş, bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştü (Toprak, 2012, s. 81). Yaşanan tüm bu gelişmeler devletin sadece siyasi hayatını değil, ekonomik hayatını da etkilemiş, bu durum ekonomide yeni görüşlere ve tartışmalara yol açmıştı. 2. Meşrutiyetle birlikte iktisadi hayat, 1908-1913 yılları arasında liberal, 1914-1918 yılları arası ise, "Milli İktisat" dönemi olarak adlandırılır (Toprak, 1995, s. 113). Osmanlı devletinde liberal düşüncenin en önemli savunucularından biri Sakızlı Ohannes Paşa diğeri ise, hiç kuşkusuz Cavid Bey'dir. 1908'ten itibaren devlet yönetiminde etkili olmaya başlayan İttihat ve Terakki ekonomik bir düşünceden yoksundur. Cemiyetin 1908 -1914 yılları arasında izlediği liberal ekonomi politikasının en önemli temsilcisi olan Cavid Bey, 1908 devriminden I. Dünya savaşı sonuna kadar, ülke ekonomisine damga vurmuştu (Tunçer, 2010, s. 41-42).

Cavid Bey, 1909 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurduğu kabinede maliye nazırlığına getirilmiş, 1912 seçimlerinin ardından Sait Paşa Kabinesinde Nafia Nazırlığı görevinde bulunmuştu. 1913 Bab-ı Ali Baskını ile yönetimi tamamen kontrol altına alan İttihat ve Terakki'nin kabinesinde tekrar maliye nazırı olmuştu. 6 yılı aşkın bir şekilde maliye nazırlığı, (1908-1918) diğer zamanlarda ise, siyaset adamı olarak görev yapmıştı (İlkin, 1993, s. 175-176). Cavid Bey görev yaptığı sürece serbest ticaret yanlısı ekonomik bir politika izlemeye ve uygulamaya çalışmıştı (Çavdar, 1994, s. 98). Cavid Bey, ekonomi ile ilgili her türlü engelin kaldırılmasını ve bireyciliği savunmuştu. Ona göre liberalizm, bireylere sorumluluk duygusu verirdi. Cavid Bey'in iktisat politikaları, serbest ticaret, tarımsal ihracata dayalı ihtisaslaşma, yabancı sermayeyi teşvik ve devletin ekonomik hayata müdahale etmemesi gibi unsurlara dayanıyordu (Tunçer, 2010, s. 44).

Cavid Bey, siyasi bağımsızlığın yanında mali bağımsızlığın önemini vurgulamış, mali istibdadın siyasi istibdattan daha fazla bir ülkeyi sarsacağını düşünmüştü (Eroğlu, 2006, s. 203). Bu yüzden liberalizmi savunmuştu. Cavid Bey'in savunduğu bireyciliğin, 2. Meşrutiyet dönemindeki en önemli yayın organı Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasıydı (Toprak, 2012, s. 91). Bu mecmuanın kurucuları, Rıza Tevfik, Ahmet Şuayp ve Cavid Bey'di. Ulum-i İktisadi ve İçtimaiye Mecmuasında liberal bir iktisat görüşü ortaya atılmış ve bu düşünce yayınlanan yazılarla sürekli desteklenmişti. Dergi, Osmanlı'nın kapalı ekonomi anlayışından uzaklaşması görüşünü ısrarla savunmuş, sosyalizme düşman bir görüş sergilemişti (Mardin, 1985, s. 630-631). Cavid Bey gibi Sakızlı Ohannes Paşa ve Portakal Mihail Paşa gibi iktisadi ve mali konularda önemli düşünceleri olan kişiler de serbest dış ticaret politikasını benimseyerek, ülkeler arası gümrüklerin kalkmasını önermişlerdi (Toprak, 2014, s. 112).

Ancak Osmanlı iktisadi düşüncesinde serbest dış ticaret ilkelerine kurumsal açıdan ilk eleştiriler, Kazanlı bir göçmen olan Musa Akyığıtzade'den gelmişti (Toprak, 1985, s. 636). Musa Akyığıtzade'nin eleştirilerindeki temel sebeplerden bir tanesi, Osmanlıda uygulanmak istenen Liberalizm görüşünün başarısızlığı

uğramasıydı. Bir diğeri ise, liberal anlayışın etkisiyle, gayr-i müslimlerin ülke ekonomisinde özellikle, ticaret, sanayi alanlarında etkinliğini giderek daha da artırmasıydı (Akkuş, 2008, s. 121).

1908-1918 yılları arasında yani İttihat ve Terakki zamanında, iktisadi hürriyetçilik çatısı altında ekonominin içinde bulunduğu zor durumu aşması amacıyla, düşüncelerini sunan birçok kişi vardı. Bu kişilerden bazıları iktisadi faaliyetlerin devletin güdümünde, iktisadi himayecilikle yol alması gerektiğini düşünüyordu. Bu kişilerin başında Musa Akyiğitzade gelmekteydi (Sayar, 2008, s. 128-129). Musa Akyiğitzade yaşamıyla, görüşleriyle, sunmuş olduğu olumlu analizler ve yapıtlarıyla, Osmanlı iktisadi yapısında önemli rol oynamış kişilerden bir tanesiydi. Kısaca, bunun öneminden ve görüşlerinden bahsetmekte fayda vardır.

Musa Akyiğitzade'nin Hayatı

3 Aralık 1865'de Moskova'nın güneydoğusunda yer alan Penza bölgesine bağlı Çembar'da doğmuştur. Dedesi Altınbay Akyiğitzade, Çar I. Aleksander zamanında yirmi beş yıl boyunca askerlik yapmış ve çeşitli madalyaları bulunan önemli bir kişiydi. Babası Mehmetcan Efendi ise devlet memuruydu (Türkoğlu, 2006, s. 213). 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi), Rusya Türklerini Osmanlıya daha bağlı hale getirmiş, bu savaşla birlikte, Türk aydınları Osmanlı ülkesine gelmeye başlamıştı. Bu aydınlar, III. Aleksander'in Ruslaştırma politikalarından kaçmış, çoğu Rus okullarında okumuş ve mezun olmuşlardı (Karaoğlu, 2008, s. 2). Bunlardan biri olan Akyiğitzade, aslında ilk eğitimine dedesinin köyü olan Maçalıdaki Tatar medresesinde başlamıştı. Burada dini bilgiler ve Tatarca öğrenmişti. Yüksek öğrenim için, Moskova ve Kazan Üniversitelerine başvurmuş fakat asiller ve Rus hükümetine hizmet eden ailelerin çocukları dışında Müslüman Türkler üniversiteye alınmadığı için buralarda okuyamamıştı (Türkoğlu, 2006, s. 213). Bunun üzerine üniversite eğitimi alabilmek amacıyla İstanbul'a gitmeye karar veren Akyiğitzade, 2. Abdülhamid'in izniyle ve sınavsız olarak Mekteb-i Mülkiyeye girdi (Karaoğlu, 2008, s. 3). Okulu birincilikle bitirmişti. Mülkiyeyi bitirdikten sonra, yüksek Harp Okulunda Rusça ve iktisat öğrenimi alarak tayin edilmişti. (Ülken, 2014, s. 312). Fikirlerini daha iyi savunabilmek amacıyla, Vezirhanı'nda bir matbaa kurmuştu. "Metin" adlı bir gazete çıkarmaya başladı. 1910 yılında bu gazete kapatılınca, başka iki gazeteyle birleşerek, "Üç Kardeş" adlı gazeteyi çıkarmaya başlamıştı (Ülken, 2014, s. 313).

Akyiğitzade'nin özellikle, "Metin" adlı gazetesinde yayınladığı yazılardan, Osmanlı kimliğini benimsediğini söyleyebiliriz. Yazdığı yazılar Osmanlı Tarihini kendi tarihi, Osmanlı'yı da vatani olarak gördüğünü göstermekteydi. Daha sonra "Üç Kardeş" gazetesinin kapatıldığı dönemde Harp Akademisi'nden uzaklaştırılmış, önce İzmir'de, sonrada Hamada müsakafat üyeliği heyeti ve başkanlığı yapmaya başlamıştı. Bu teşkilatın kaldırılmasıyla doğu vilayetlerinde kaymakamlık yapmıştı (Ülken, 2014, s. 313). Sirkeci gümrüklerinde evrak müfettişliği yapmıştı. (Karaoğlu, 2008: 3). Gümrük idarelerinde çalıştığı dönemlerde, ülkenin artık yabancıların kontrolünde olduğunu görmüş, sanayi ve ticarete korumacı politikaların uygulanması gerektiğini savunmuştu. (Türkoğlu, 2006,s.213). Akyiğitzade, en son İstanbul'a gelerek, Katanof Doğu Kütüphanesinde çalışmış ve emekliliğe ayrılmıştı. (Karaoğlu, 2008, s. 3).

Düşünceleri ve Eserleri

Osmanlı Devletinde özellikle, İttihat ve Terakki döneminde siyasi ve ekonomik olarak birçok önemli görüşler ortaya atılmış ve bunlar uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle, 1908 yılı itibarı ile iktisadi hayatta önemli görüşler dile getirilmiş, Cavid Bey önderliğinde, Liberalizm tartışılmaya başlanmıştı. Bu dönemde serbest ticaret ve açık ekonomiden yana olan kesimlerin sayısı artmış, bu yönde projeler gündeme gelmeye başlamıştı. Ancak serbest ticaret ve açık ekonomi gibi görüşlerle beraber, koruyucu gümrük politikalarını savunan görüşler de belirlemeye başlamıştı (Pamuk, 2005, s. 226). Özellikle, 1908 İhtilali ile birlikte, ılımlı bir

koruma politikasıyla, tarıma dayalı sanayinin olabileceği yönünde görüşler dile getirilmişti. Bu görüşleri savunanlar ABD, Almanya ve İtalya gibi devletlerin bu sayede güçlendiğini söylemişlerdi (Pamuk, 1999, s. 276).

Bu görüşleri savunanların başında, Musa Akyiğitzade de bulunuyordu. Bu dönemde özellikle, korumacılıktan yana bir ekonomi modelini dile getiren, Rus Parvus Efendi, 1912'den 1914'e kadar gazetelerde ve dergilerde bu görüşleri doğrultusunda yazılar yazmış, Osmanlının geri kalmasının en önemli nedeninin, Avrupa'nın sömürü haline gelmesi olduğunu dile getirmiş, böyle olduğu sürece de Türk köylüsünün ve esnafının kalkınamayacağını, ulusal kalkınmanın ancak ulusal bir ekonomi modeli ile olabileceğini vurgulamıştı (Berkes, 2013, s. 467-468). Bu görüş, İttihat ve Terakki yönetimini de etkilemiş, bundan sonraki dönemde çözüm olarak "*Milli Burjuva*" sınıfının oluşturulması gerektiği görüşünü ortaya çıkarmıştı. Özellikle 1. Dünya Savaşı ile birlikte bu görüş, Müslüman-Türk girişimlerinin lehinde uygulamalara sahne olmuştu (Kazgan, 2002, s. 53). Meşrutiyet öncesi Ahmet Mithat ve Musa Akyiğitzade ile birlikte ortaya atılan "*Milli İktisat*" ve "*Milli Burjuva*" anlayışı, savaşla birlikte Ziya Gökalp ve Tekin Alp gibi kişilerin yazılarında yer almış, bu anlayış İttihat ve Terakkiye yön vermişti. (Şener, 2007, s. 45).

Musa Akyiğitzade liberalizme karşı savunduğu düşüncelerini, yazmış olduğu eserlerinde sık sık dile getirmişti. Liberalizme olan tepkisini ve görüşlerini, yayımlamış olduğu "*Metin*" adlı gazetede ve 1912 de yayımlanan "*Türk Yurdu*" ve ardından yayına başlayan "*İktisadiyat Mecmuasında*" ifade etmişti (Yılmaz, 2005, s. 54). Akyiğitzade Musanın ayrıca liberal karşıtı savunduğu fikirlerin temeli Alman Tarihçi okulunun korumacı doktrinine dayandırılan ve sanayileşmeyi kalkınmanın temeli olarak gören fikirlerdi (Boratay, 2015, s. 26). Akyiğitzade, Alman iktisat düşüncesinin lideri olarak bilinen Fridreich List'in etkisinde kalarak düşüncelerine yön vermişti. Almanya'da benimsenen List'çi doktrine göre, milli ekonomi düşüncesi, milli burjuvazi yaratmak isteyen devletlere bir örnek program olabilirdi (Keyder, 2014, s. 73).

Musa Akyiğitzade meşrutiyetin başında hürriyet fikirlerinden yararlanarak, ilk kitabı olan "*Avrupa Medeniyetinin Esasına Bir Nazar*"ı yayımlamıştı. Ardından 1898'de ise, İktisadi düşüncelerine yer verdiği "*İlm-i Servet*" (İktisat) adlı kitabını yayımlamıştı (Ülken, 2014, s. 312). Akyiğitzade, "*İlm-i Servet*" adlı kitabında ticareti kendi kendine bırakmak mı yoksa himaye etmek mi? sorusuna: "Terakki-i memleket için himaye lazımdır" yanıtını vermişti (Toprak, 2004, s. 30). Akyiğitzade Musa'nın yayınladığı bu kitap Friedrich List'in görüşlerinden esinlenilerek hazırlanmış olup, kısa zamanda liberalizm karşıtlarının başvuru kitabı haline gelmişti (Yılmaz, 2005, s. 48). Akyiğitzade iktisadi fikirleriyle tanınan, modern kapitalizme yönelik iyimser görüşleri olan bir aydıydı (Karaoğlu, 2008, s. 4-5).

Akyiğitzade bu kitabında, (*İlm-i İktisat*) milli iktisat ile ilgili düşüncelerin dile getirmiş, Milli İktisadın öneminden ve himaye usulünün gerekliliğinden bahsetmişti. İlm-i İktisat adlı eserinde klasik ekonominin temel konularına ayrı bir önem vermişti. Usul-ü Himaye'nin özellikle ülkenin imkanlarının geniş olduğu sanayi dallarında uygulanması gerektiğini dile getirmişti (Çavdar, 2003, s. 30). Akyiğitzade, mutlak bir koruyuculuktan yana olmamış, dışa karşı korunan alanlarda iç rekabetin artacağını, üretkenlik ve verimin yükseleceğini bunun sonucunda da rekabet edebilecek bir sanayinin oluşacağını savunmuştu. Ayrıca ülkelerin üretim güçleri eşit düzeyde olmadıkça, serbest pazarda gücünün her zaman zayıfı ezeceğini dile getirmişti. (Toprak, 1985, s. 636). Bu yüzden serbest pazar, ulusun geleceğini tehdit ediyorsa, koruyucu bir dış ticaret politikasının izlenmesi gerektiğini vurgulamıştı (Toprak, 2004, s. 29). Yine bu eserinde, serbest ticareti savunanların himayeci politikalarına karşı itirazlarını sunmuş olduğu geçerli ve mantıklı düşünceleriyle cevap vermişti. Vermiş olduğu cevaplarda, yurtseverlik, örf, din ve adetler gibi genel ortak çıkarlardan ötürü ekonomik hayatta himaye politikasının tercih edilmesi gerektiğini, himayeci ekonomi anlayışının savaşlara neden olabileceği görüşünün yanlış olduğunu, serbest ticaret yanlısı olmanın asıl savaşlara neden

olabileceğini, bunun en güzel örneğinin de İngiltere olduğunu, teşvik ve himaye gören sektörlerden dolayı diğer sektörlerin sermaye kıtlığına gireceği görüşünün yanlış olduğunu vurgulamıştı (Çavdar, 1992, s. 129-130). Akyiğitzade'ye göre, bir memleketin gelişebilmesi için, maarifin yayılması, endüstri okullarının açılması, endüstri ve ticaretin himaye ve teşvik edilmesi gerekliydi. Yine ona göre hiç bir memleket himaye olmadan sanayileşemezdi (Ülken, 2014, s. 317). Akyiğitzade, himaye politikasının öneminden bahsederken genel bilgi birikiminin ve yeteneklerin de artırılması gerektiğini vurgulamıştı (Çavdar, 2003, s. 31). Tarım ve Sanayi ile ilgili görüşlerini de dile getiren Akyiğitzade her ikisinin de ihmal edilmemesi gerektiğini, her iki alanda da ihtiyaçların karşılanabilmesi için üretimin önemli olduğunu söylemişti (Öztürk, 2007, s. 162). Bir ülkenin tarım, sanayi ve ticarete dengeli bir biçimde gelişmesi gerektiğini belirtmişti (Çavdar, 2003, s. 32). Ticaret ve Sanayiye içine alan üretim daireleri kurulmadıkça, üretimin artmasının mümkün olmayacağını dile getirmişti (Ülken, 2014, s. 318). Akyiğitzade'ye göre, sanayi tarihinde geçirilen evreler göz önüne alındığında, bir milletin sadece bir sektörde uzmanlaşması diğerlerini terk etmesi mümkün değildi. Sanayide gelişmişlik düzeyi önemliydi. Biri tarımda, diğeri sanayide uzmanlaşan iki ülkeden birincisi her zaman ikincisine tabiydi. İngiltere ve İrlanda bunun örneğiydi (Karaoğlu, 2008, s. 10). Musa Akyiğitzade, tam bir koruyuculuktan yana değildi, aslında himayeci ekonomi politikalarının yaratacağı sakıncaların farkındaydı. Ve bunların giderilebilmesi için o günün bilgi birikimine uygun çözümler de sunmuştu. Usul-ü Himayenin uygulanmasında gözetilecek hedef ve tedbirleri şöyle belirtmişti.

- 1)Topluma bağlı sanayilerin korunması: Bunlar arasında ulusal savunma araç ve gereçlerine ilişkin sanayiler, sağlığa yönelik temel kimya sanayi, temel tüketim maddelerini üreten sanayiler öncelikle yer almaktadır.
- 2)Üretim bölgelerini yaratacak biçimde bir himaye politikasının tercih edilmesi: Üretim bölgelerinden kasıt; Tarım, el sanatları ve imalat sanayi bölgeleridir. Üretim bölgelerinin alanı ulaşım olanakları ile doğru oranlı bir biçimde büyüyecektir.
- 3)Genel bilgi birikimini ve yetenekleri artırmak: Bu sayede genel serveti arttırmak en önemli amaçlardandır (Çavdar, 1992: 136-137). Ticaret ve sanayinin himayesini öngören Musa Akyiğitzade, himayenin halk üzerinde haksız bir yük oluşturduğu görüşüne itiraz eder ve toplumun üretici ve tüketicisi olarak ikiye ayrılmasını yanlış bulur. Her üreticinin aynı zamanda tüketicisi olduğunu vurgular (Akyiğitzade, 1900, s.152-153).

Sonuç olarak himayeyi öngören Akyiğitzade, bir sanayi dalında sermayenin azalması sonucunu doğuracağı şeklindeki iddiayı reddetmişti. Her milletin sanayi dalında uzmanlaşması yaklaşımını doğru bulmamıştı (Karaoğlu, 2008, s. 17). Himaye usulünün önemini belirten Akyiğitzade'ye göre, serbest uygulamalar ulaşılmaması gereken bir hedef niteliğindedir. Ama şu da unutulmamalı ki, ülkeler şimdi değil yıllar sonraki ekonomik durumlarını düşünerek hareket etmeliydiler. Bunun içinde, kısa dönemde iktisadi sıkıntılara katlanmak zorundaydılar (Öztürk, 2007, s. 168). Akyiğitzade'nin servet anlayışı ile ilgili bir kaç görüşünden bahsetmek gerekirse, o serveti maddi ve manevi olarak ikiye ayırır. Güven, barış ve huzur gibi ihtiyaçlara sahip olmanın ve düşünme öğrenmeyle ilgili birikimlerin ürettiği hizmetlerin manevi servet olduğunu, çalışmayla üretilen ya da fayda üreten ve değer taşıyan varlıkları maddi servet olarak nitelendirir (Karaoğlu, 2008, s. 6). Akyiğitzade, *İlm-i Servet* adlı eserinde, ticaretle ilgili görüşlerini ve Osmanlı Devleti için önerilerini de dile getirmişti. Malların esnaftan esnafa üreticiden üreticiye aktarılmasını ticaret olarak adlandıran Akyiğitzade, servet dolaşımı ya da ticaret için üretimin gerekliliğini vurgulamıştı. Ticaretin var olmasının ikinci koşulu olarak özel mülkiyet hakkına yer vermişti. Ticaret serbestisi ile korumacılık yöntemleri arasında doğru tercihi ortaya koyabilmek için iki yöntemin taraftarları tarafından ileri sürülen delilleri ve eleştirileri ayrı ayrı ele alarak, önemli değerlendirmeler yapmıştı. (Karaoğlu, 2008, s. 8-9). Musa Akyiğitzade, *İlm-i Servet* (İktisat) adlı eserinde, fiyat ve para politikasına dair görüşlerini de dile getirmişti. Arz ve talep buluşması sonucu oluşan piyasa fiyatını anlattıktan sonra bunun değişken olduğunu, gerçek ve doğal fiyatının ise, malların üretim maliyeti ve harcanan sermayenin geliri toplamına eşit olduğunu

ifade etmişti. İmalat sanayi mallarının fiyatından söz ederken, burada arz talep ilişkisinin etkili olduğunu, ancak bu malların fiyatını belirleyen gerçek etkenin üretim maliyetleri ve harcanan sermayenin toplam geliri olduğunu söylemişti (Karaoğlu, 2008, s. 11-12). Akyiğitzade eserinde faiz ve kar konusuyla ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştu. Karın kaynağına ilişkin 3 ayrı değerlendirme yapmıştı.

- 1) Kar eşyanın alışverişinden doğar; Mal, alanın cebinden çıkan ve ticaret sırasında oluşan fazla değerdir.
- 2) Kar'ın kaynağı sermayenin üretim gücüdür. Üretim sırasında fazla sermaye konmasından doğar.
- 3) Kar, zaruri ihtiyaçlara yetecek miktarda emekten daha fazla çalışma nedeniyle oluşur (Karaoğlu, 2008, s. 15).

Ayrıca eserinde, iktisadi hayatta etkili olan nüfus meselesi ile ilgili görüşlerini de aktaran Akyiğitzade, nüfus artışına iyimser bir yaklaşım sergilemiş, nüfus artışının mal fiyatlarını arttıracığı yönündeki görüşlere itiraz etmişti. Bu konuya Prusya örneğini vererek, 1817-1843 yılları arasında nüfusu yüzde 50 artan Prusya da hububat fiyatlarının yüzde 30 azaldığını söylemişti. Bunun, toprakta reform, bataklıkların kurutulması gibi iyileştirmelerle verimliliğin artırılmasına bağlamıştı. (Karaoğlu, 2008, s. 16).

Akyiğitzade Musa, "İlm-i Servet" adlı eserinde sadece iktisadi görüşlerine değil, bilim ve medeniyet anlayışı ile ilgili görüşlerine de yer vermişti. Bilimi, medeniyet anlayışının merkezine koymuş, medeniyeti en genel tanımı ile yerleşik olma, şehirler, düzenli yollar, iletişim araçları, güvenlik ve insan yaşamını kolaylaştıran kurum ve araçların gelişmişliği olarak açıklamıştı. Medeniyeti oluşturan temel unsurun sanayi mi yoksa bilim mi olduğu yönünde bir tartışmaya yer vererek, sonuç olarak medeniyetin kurucu temelinin bilim / bilgi olduğu yönünde görüş belirterek, matematik, geometri gibi bilimlerin sanayiye üreten temel unsurlar olduğunu ileri sürmüştü (Karaoğlu, 2008, s. 7).

Manevi ilimler, doğa bilimleri ve felsefe ile ilgili çalışmaların insanları akli bilimlere ve deneysel araştırmalara sevk etmeleri dolayısıyla medeniyetin gelişimine katkıda bulunduğunu belirtmişti (Karaoğlu, 2008, s. 8). Musa Akyiğitzade'nin "İlm-i Servet" dışında yine iktisadi düşüncelerini dile getirdiği ve önemli değerlendirmelerde bulunduğu bir diğer kitabı ise, 1898 'de basılan "Azade-i Ticaret ve Usul-ü Himaye" dir. Bu kitabında da usul-ü himayenin öneminden bahsetmiş, konuyu ayrıntılı bir şekilde değerlendirmişti (Çavdar, 1992, s. 128). Aslında Akyiğitzade'nin ilk yazdığı kitaplardan birisi de "Avrupa Medeniyetine Bir Nazar" adlı kitaptı. Temel dayanağı İslam olan bu kitap, Kur'an ve hadislerden yola çıkarak İslam'ın Avrupa'yı barbarlıktan ve cehaletten kurtardığını, coğrafya, kimya, astronomi ve matematik gibi alanlarda ilk ilmi keşif ve çalışmaları İslam dünyasının gerçekleştirdiğini, Şam, Bağdat, Kahire, Kurtuba gibi İslam şehirlerinin birer ilim ve fen merkezi olduğunu vurgulamıştı (Çankaya'dan akt. Karaoğlu, 2008, s.4). Yine Akyiğitzade'nin ilk kitaplarından birisi, 1886 yılında basılan "Hüsammeddin Molla'dır. Bu kitap aslında, hikâye tarzında yazılmış olup, yeni zaman hikayeleri tarzında yazılmasıyla, Kazan Türk edebiyatında yeni bir çığır açmıştı (Taymas, 1966, s. 134). Eser, Kazan Türklerinin sosyal yaşamını anlatan, hikâyenin karakterleri üzerinden Türk toplumunda hüküm süren bazı usullere ilişkin eleştirel bir dil kullanarak, halkın bilgi ve görgü düzeyini yükseltmek ve hürriyet fikirlerini toplumsal yaşam için taşımak arzusunu anlatmıştı (Karaoğlu, 2008, s. 3).

Sonuç

1908 yılından itibaren Osmanlı İktisadi Hayatında, önemli düşünceler ortaya atılmış, birçok fikir tartışılmıştı. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan nasıl kurtulabileceği yönünde birçok aydın, önemli reçeteler sunmuştu. Kimileri Liberalizm'i bir çıkış yolu olarak görmüş, kimileri ise, mutlak koruyuculuğu. Namık Kemal, Ahmet Mithad, Mizancı Murat, Cavid Bey, Ziya Gökalp, Akyiğitzade

Musa gibi birçok aydın iktisatla ilgilenmiş, düşüncelerini dergi ve gazete gibi yerlerde dile getirmişlerdi. Bu kişiler yaşadıkları dönem içinde, iktisada besledikleri sıcak ilgiyi hep korumuşlardı. .Bu dönemlerde ortaya atılan iktisadi bağımsızlık düşüncesi, çoğu zaman etkili bir şekilde, içerisinde Türk unsurların yer aldığı bir ekonomik model şeklinde ortaya çıkmıştı (Sayar, 2013, s. 395). Bu dönemde, dikkati çeken en önemli aydınlardan bir tanesi hiç kuşkusuz, Musa Akyiğitzade idi. Kendi döneminde sunduğu fikirlerle, ortaya çıkardığı tartışmalarla, yazdığı eserlerle ön plana çıkmıştı. Akyiğitzade, Osmanlı Devletinin iktisadi açıdan bağımsızlığını, ancak "usul-u himaye" yani mutlak bir koruyucu anlayışıyla sağlayabileceğini dile getirmişti. Akyiğitzade, milliyetçi kişiliğiyle ve önerileriyle tarım, ve sanayi tartışmalarında, sanayisiz gelişmenin bağımsızlık anlayışıyla bağdaşmayacağını ısrarla savunmuş görüşlerini tarihten ve kendi zamanından örneklerle sunmaya çalışmıştı (Karaoğlu, 2008, s. 19). Akyiğitzade'nin, savunduğu fikirler, sunduğu öneriler özellikle, İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidar olduğu, 1913 yılından itibaren daha etkili olmuştu. 1913'den sonra savaşların getirmiş olduğu olumsuz şartların da etkisiyle, "Milli İktisat" anlayışı ön plana çıkmıştı. Bu anlayış doğrultusunda önemli projeler ortaya atılmıştı. Bunların bir kısmı başarıyla uygulanmış, bir kısmı da savaş koşulları, ekonomik yetersizlikler gibi sebeplerden dolayı uygulanamamıştı. Mutlak koruyucu politikalarının hakim olduğu bu dönemde, milli sermaye ve milli burjuvazi oluşturma en önemli amaçlardan birisi olmuştu. Bütün bunların tartışılmasında ve uygulanmasında hiç kuşkusuz Akyiğitzade'nin görüşleri etkili olmuştu. Yani, Akyiğitzade bu dönemde görüşleri dikkate alınan önemli bir ekol olmuştu. Akyiğitzade Musa'nın görüşleri sadece bu dönemde değil, çok ilginçtir ki Cumhuriyet döneminde de etkili olmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında dönemin şartları itibariyle kabul edilen "devletçilik" modeli, Akyiğitzade'nin görüşleriyle bire bir örtüşmekteydi. Kısacası, Musa Akyiğitzade, iktisadi açıdan sunduğu düşünceleriyle ve önerileriyle, kendi dönemiyle, Cumhuriyet dönemi arasında bir köprü olmuştu.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2014). İttihatçılıktan *Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akyiğitzade, M. (1900). İlmî Servet. İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası.
- Akkuş, T. (2008) "Bir İktisadi Siyasi Projesi: Milli İktisat ve Bursa". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi*. 16 (7), 119-141.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çavdar, T. (1994). İttihat ve Terakki. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Eroğlu, N. (2006). *Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı, Cavid Bey*. İstanbul: Bir Harf Yayınları.
- Karaoğlu, Ö. (2008). "Akyiğitzade Musa ve İlm-i İktisat". *Bilgi Dergisi*, 10 (1), 1-21.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan 21.yy. Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişmesi". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 618-634.

- Öztürk, Y.K. (2007). *Osmanlı'nın Son Döneminde İktisadi Düşünce Akımları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pamuk, Ş. (1999). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: K Kitaplığı.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayar, A. G. (2008). *Osmanlı'dan 21.yy. Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sayar, A. G. (2013). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şener, A. (2007). *Sona Doğru Osmanlı*. Ankara: Birleşik Kitapevi.
- Taymas, Abdullah Battal (1966), *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Toprak, Z. (1985). "2.Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce". *Tanzimat'tan Cumhuriyete, Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 635-640. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *Milli İktisat-Milli Burjuva*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de Milli İktisat*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tunçer, P. (2010). *İttihatçı Cavid Bey*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Türkoğlu, İ. (2006). "Musa Akyiğitzade". *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 31, 213-214.
- Ülken, H. Z. (2014). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yılmaz, M. (2005). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. (Ed) Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.